

IZMEĐU KULTURE I NACIJE

Poslednjih godina sve su učestalije rasprave o pitanjima kulture i nacije, odnosno o procesima do kojih dolazi u međusobnom odnosu ove dve društvene pojave. Tokom vremena došlo je do identifikovanja nacija i kulture, te je tako stvorena sintagma „nacionalna kultura” kojom se sumpsumira dug i složen istorijski razvoj kulture i brojne faze kroz koje je prolazila kao da se kondenzuju u jednom vremenskom i društvenom razdoblju — građansku epohu. Činjenica je, međutim, da se sa nastankom građanskog društva i položaj kulture menja, menja se njena društvena funkcija, konkretni oblici ispoljavanja, osnovni nosioci i slično. Na ovakva zaključivanja upućuju nas stavovi Dušana Ičevića*) izneti na početku knjige: „Koliko god izgledalo da kategorija nacionalne kulture logički obuhvata sveukupnost kulture određene nacije, sva kultura nije nacionalno označena niti svi ljudi „žive” nacionalnu kulturu. Jer, nacionalna kultura nije — sva kultura, kao što ni nacija nije jedina potreba niti totalnost društvenog organizovanja ljudi. Ona jeste oblik globalnog društvenog grupisanja, ali nije sveobuhvatna društvenost čovjekova”.¹⁾ U vreme kad se društvena zajednica konstituiše kao nacionalna, kultura generira dodatnu snagu ukupnom razvoju, postaje njegov kohezioni element. Tu se odigrava proces univerzalizovanja kulture ali ne u smislu njenog širenja u sva područja društvenog života nego u smislu njenog prodiranja u dubinu svih slojeva društvene strukture. Kultura dobija nacionalno obeležje ali ne postaje definitivno nacionalna, ne završava se kao nacionalna. Ona zapravo postaje kulturom tek pošto prođe kroz usijanu magmu nacionalnog, pošto se pretvori u humanitet, a to znači kada se izjednači sa društvenim.

Posebna odlika Ičevićeve knjige je u tome što on rodnost i razvojnost nacije i kulture traži u

*) Dušan Ičević, *Nacionalna kultura i kultura nacije*, „Partizanska knjiga”, Beograd, 1984.

¹⁾ *Ibid*, str. 1

konkretnoj društvenoj stvarnosti — u jugoslovenskoj zajednici. A taj kontekst zapravo pruža obilje empirijskog materijala, pa time i izuzetnu mogućnost, da se na najbolji način provere određene pretpostavke. Jedna od tih pretpostavki se odnosi na specifičnost nastanka nacija što je u prvom redu uslovljeno različitim istorijskim razvitkom kao i posebnim postupkom u uspostavljanju građanskog društva. Sa rušenjem feudalnih odnosa odvijao se i proces oslobađanja od tuđinske vlasti. Negde ranije negde kasnije ovaj proces je doveden do kraja čemu je doprineo i nastanak Jugoslavije kao zajednice više naroda i narodnosti. Svaki od tih naroda i narodnosti afirmisao se prolazeći kroz različite faze od kojih je faza etničnosti najvažnija što navodi autora da iznese pretpostavku da će se „osećanje etničkog najduže zadržati u ljudima, kao vrsta grupnog identiteta, ali nije prvenstvena potreba udruživanja i življenja”. Ako bi se ovo apsolutizovalo onda bi se zasigurno pojavila težnja za „čistim” etničkom sastavom što „vodi etnocentrizmu i „bojovničkom” okupljanju samo „svojih” pripadnika nasuprot drugima.²⁾ Ovaj proces bitno utiče i na konstituisanje nacionalnih kultura kod kojih „nije lako naći tolike i takve zasebnosti koje bi ih izdvajale u potpune totalitete. Sve su one živjele i razvijale se u prošlosti i u savremenosti, u uzajamnom dejstvu, ukrštanju, „prožimanju” i zajedništvu, a ujedno i u evropskom i u opštesvetskom kontekstu, što tek u ukupnosti daje potpuni društveni rezultat”.³⁾ To su, dakle, spoljni činioci koji su uticali da se kultura ispolji u svom nacionalnom ruhu, kao nacionalna kultura. Kao intenzivan, buran proces nastajanje nacije teži da bude sveobuhvatan te otuda nastoji da „nacionalizuje” ukupnu društvenu strukturu. Tako dolazi i do nacionalizovanja kulture što nagoni autora da se u svom istraživanju pozabavi svojstvima nacionalne kulture, njenim pojmovnim određenjem, karakterom i njenim elementima.

Kad se već, uz navedena ograničenja, opredelio za pojmovno određenje nacionalna kultura, Ičević ukazuje na njenu slojevitost, nemonolitnost, „razlomljenost” na socijalne slojeve. Na taj način nacionalna kultura postaje višeslojna, iznutra strukturirana pojava što je posledica klasične rastavljenosti na materijalnu i duhovnu sferu života i stvaranja, kulturnim nasleđem, ukrštanjem i međuučincem kultura, nacionalno-etničkom heterogenošću kultura i postojanjem dveju kultura u svakoj naciji prema klasnoj sadržini, nosiocima i usmerenošću. Polazeći od ovih činilaca autor ih posebno analizira ukazujući na njihova najbitnija svojstva sa posebnim naglašavanjem klasnog činioca, a to za-

²⁾ *Ibid.*, str. 4.

³⁾ *Ibid.*, str. 5.

pravo potvrđuje Lenjinovo shvatanje o dve kulture u jednoj naciji. Često se, međutim, gubi iz vida klasna dimenzija kulture, a gube iz vida i građanski i socijalistički teoretičari. Ovi drugi „uglavnom pišu o klasnoj podvojenosti građanske, a jednorodnosti socijalističke kulture. Nastoje da se „monolitnost“ određenog socijalističkog društva izvede i u „duhovnoj“ sferi kao jedinstvo kulture. Rijetko se u napisima, sem kad se piše o „buržoaskim“ nacijama konceptualno polazi od dvojstva nacionalnih kultura“. Klasni karakter kulture proističe iz same klasne strukture društva „jer, otkad postoji, nacija je klasna zajednica, u kojoj se klasna borba vodi i u sferi kulture... Iako se različite klase ne izlučuju u kulturi jedne nacije svojim tvorevinama kao odvojene i za sebe totalizovane posebnosti, ipak su u društvenom mjerilu mogućna razdvajanja klasnih identiteta, namjera i dometa“.⁴⁾ Ni u socijalizmu kultura se ne izjednačuje sa kulturom radničke klase jer radnička klasa, kao uostalom ni druge društvene klase, ne tvori neku svoju posebnu, od kultura ostalih klasa, nezavisnu kulturu. Unutar radničke klase odvija se proces kulturnog stvaranja ali se kultura u celini ne redukuje na to stvaranje jer radnička klasa prihvata sve kulturne vrednosti iz prošlosti, ona je zapravo prirodni baštinik svih tih vrednosti.

U prostor nacionalne kulture Ičević smešta i pojave kontrakulture u onom smislu kako ih interpretiraju Teodor Rozak i Dik Hebdidž, s tim što Hebdidž uvodi pojam potkulture. Međutim, i jedan i drugi vid kultura „uprkos tome što su odbijajuće, „alternativne“, koje se suprotstavljaju vladajućoj kulturi — izazivajući i unutrašnje potrese — samo uspiju da nagrizu ili uznemire zvaničnu kulturu i društvo, ali ne i da ih temeljno promijene. Vremenom se istroše u svojoj protestnosti i neminovnosti, priklone prilagođujućim sredstvima zabavno-profitne racionalnosti, pa generacijski stoje u jedno „odraslo društvo“ istovetnih, bar po stečenim navikama i gledištima“.⁵⁾ Autor je ovde prihvatio stavove pomenutih teoretičara kontrakulture a da ih nije dovoljno kritički rasvetlio i ukazao na činjenicu da pojava kontrakulture nije nešto prolazno i da ne zahvata samo jednu generaciju u njenom specifičnom odnosu prema društvenoj stvarnosti nego da je to trajna potreba svakog društva za uključivanjem nove pa često i nepredvidive energije u kulturne tokove.

Odnos masovne i nacionalne kulture Ičević razmatra u sklopu narodne i elitne kulture, masovne kulture kao „duha vremena“, planetar-

⁴⁾ Ibid. str. 29 i 31.

⁵⁾ Ibid. str. 55.

ne kulture te na kraju položaja masovne kulture u samoupravnom društvu.

Pored zanimljivih tematskih celina o samoupravnoj kulturi rada i o kulturnim delatnostima, Ičević se posebno bavi duhovnošću nacionalne kulture koju utemeljuje u naciji kao kulturno-duhovnoj zajednici. Autor smatra da se u naciji „izražavaju potrebe globalnog grupisanja ljudskih zajednica u kojima se, na osnovu podjele rada moderne industrijske proizvodnje, kristalizuju ekonomsko-politički interesi narodnosnih skupina i koje postaju pogodan oblik borbe za višak rada”.⁶⁾ Duhovnost nacionalne kulture ispoljava se i kroz nacionalnost jezika i kroz religijsko „oduhovljenje”, a posebno ako se ima u vidu religijska „sudbina” nacije, nacionalno-kulturne „zasluge” crkve, crkva kao „tvorac i čuvar” nacionalne kulture, mitsko-versko transponovanje nacionalne prošlosti i slično.

Po svojoj prirodi nacija ne tvori nacionalizam te je on otuda njen nuzproizvod. Nosilac nacionalizma nikad nije niti može biti nacija nego uvek njoj nadređene grupe koje nastoje da nametnu svoj monopolski položaj i samoj naciji a naročito radničkoj klasi jer antagonizuju unutrašnje klasno-slojne protivrečnosti. S tog stanovišta dejstvuje nacionalizam u kulturi koji se vrednosno i u pojavnim oblicima može sagledavati u klasnoj, etničkoj, političkoj, etičkoj i kulturno-jezičkoj oblasti. „U klasnom smislu nacionalna kultura se pripisuje i prisvaja od vrhovničke vlastodržačke, vlasničke i duhovničke elite, koja sebi daje pravo da jedina umno stvara i doživljava tvorevine kulture, a masa nacije je tek prosti puk koji je samo potrošač. U etničkoj čistoti nacije i vrhunskim tvorevinama koje samo njoj pripadaju po nadarenosti, nacionalizam se izdaje za pravog baštinka i nastavljača autohtone nacionalne kulture. Apsolutizujući „svoju” nacionalnu kulturu, nacionalisti je nameću svima i izazivaju političke sukobe u višenacionalnim sredinama”.⁷⁾ Slično se događa i na etičkom i kulturno-jezičkom planu. A to znači da nacionalizam ima za cilj da obezvređi autentične vrednosti i da nametne kriterije osrednjosti, surogata te mu je klima masovne kulture najpovoljnija.

U odeljku u kojem se bavi nacionalno-kulturnim pluralizmom Dušan Ičević ukazuje na njegove pojavne oblike, na razloge za obnovu nacionalno-kulturnog identiteta, na modele nacionalno-kulturne integracije da bi konstatovao da su „savremeni svijet u mnoštvu protivrečnih procesa, zahvatile istovremeno tendencije unitarizacije, s jedne, i unutrašnje raščlanjenosti

⁶⁾ *Ibid.* str. 85.

⁷⁾ *Ibid.* str. 109.

kroz obnovu etnizma i kulturne samosvojnosti i neprikosnovenog sopstvenog političkog odlučivanja u međunarodnim poslovima — iako s ograničenim pravima posebno zbog vojno-blokovske diobe, s druge strane”.⁸⁾ Određeni oblici nacionalno-kulturnog pluralizma, napominje autor, javljaju se i u zemljama u kojima je proces nacionalnog diferenciranja i konstituisanja davno završen što znači da se u ponovnoj pojavi ovog fenomena kriju posebni i dublji društveni i kulturnoistorijski razlozi. Razloge za obnovu etnicizma i nacionalnih elemenata Ičević vidi u svojstvima društveno-ekonomske, političko-kulturne i sociopsihološke prirode. To je onaj savremeni proces koji se uobičajeno označava kao obnova i nametanje nacionalno-kulturne identifikacije. Razlog leži u tome što su „nacija i etnički sindrom uopšte u savremenom svijetu pogodan i mobilan socijalni čini-lac za zadobijanje ekonomsko-društvenih i političkih prava”.⁹⁾ Dovoljno je danas baciti ovlašan pogled na stanja u pojedinim složenim društvima pa da se sagleda stalno obnavljanje zahteva i inicijativa da se određena pitanja rešavaju uz pomoć etničkog i nacionalnog faktora. Otuda je i razumljivo što se u visokorazvijenim društvima sve izrazitije ispoljavaju težnje za nacionalno-kulturnom samosvojnošću. Danas su se već jasno ispoljile složene nacionalne zajednice u kojima se odvija ili će se pojaviti proces nacionalne identifikacije sa svim ograničenostima koje taj proces sadrži. Češće se može zapaziti težnja da se nadu projekti, iskustva i rešenja u kojima će dominirati jedinstvenost nacionalnih kultura u kojima je, međutim, bitno racionalizovanje interesa vodećih klasnih i nacionalnih grupa. Mnogo teže svoj nacionalni identitet potvrđuju manjinske etničke grupe ili nacije jer se vrši takva politička promocija da njihovi predstavnici ređe i teže dolaze na uticajne položaje, a u društvenoj podeli rada ne mogu da se izbore za ravnopravan tretman kako po mestu u procesu proizvodnje tako i po načinu raspodele dohotka i visine toga dohotka. Ičević smatra da bi „prava rješenja svakako bila u priznavanju kolektivno-nacionalnih političkih prava, u većoj ravnopravnosti svih nacionalno-etničkih i kulturnih grupa i federativnom ustrojstvu u kojem bi se institucionalno obezbeđivali novi odnosi”.¹⁰⁾ Ovde valja istaći i socio-psihološke motivacije za obnovu nacionalno-kulturnog identiteta. One se ogledaju u čovekovo potrebi da u određenoj zajednici, u kojoj prepoznaje više istovetnih crta i osobina, ispolji svoja osećanja, stanovišta, želje i namere.

⁸⁾ *Ibid.* str. 115.

⁹⁾ *Ibid.* str. 121.

¹⁰⁾ *Ibid.* str. 122.

Svaka nacionalna zajednica ima potrebu da se u izvesnim prilikama i iz izvesnih razloga povezuje sa drugom ili (i) drugim nacionalnim zajednicama. Ova potreba ponekad prerasta u potrebu za nacionalno-kulturnom integracijom. Ovaj proces Ičević prati na modelu američke nacije, koja je složena višenacionalna država i ona „teži da se nametne i održi prevlast bijele anglosaksonske i protestantske manjine nad svim socijalno-etničkim grupama, koje grupno za sebe i čine manjine, ali su zajedno stvarna većina“. Treba imati u vidu da se „u klasičnom „melting potu“ topila svaka etnička raznolikost i podvodila pod superiornost bijele anglosaksonsko-protestantske vladajuće klasno-nacionalne-grupacije. Američki način života normiran je za sve klasno-socijalne etničke i rasne grupe, kao jedini mogući način ponašanja i oblik pripadanja američkom društvu“.¹¹⁾ Društveni odnosi i materijalne prilike uslovi- le su specifičnu istorijsku zajednicu na američkom tlu na kojem se već uveliko javlja- ju težnje za nacionalnom samobitnošću. Jedna od takvih manifestacija je traganje za koreni- ma koja ponekada prerasta u iracionalno. Neki istraživači su na to skrenuli pažnju, a neki su ovu pojavu otkrivali i u zapadnoevropskim društvima gde je kora nacionalnog i starija i deblja. Ičević uočava ovu tendenciju ali ne is- tražuje njene dublje socio-psihološke razloge. Otkrivanje ovih razloga bi nam pomoglo da raz- umemo smisao savremenog nacionalnog i kul- turnog identiteta. Nacionalno-kulturna identi- fikacija neće, svakako, voditi ka uspostavljanju više nacionalnih zajednica, niti ka jednoj mo- nolitnoj naciji „izlivenoj“ od većeg broja nacio- nalnih i etničkih zajednica. Ova monolitnost ne može se postići ni formiranjem takozvane soci- jalističke nacije u kojoj nestaju mnoge nacional- ne osobenosti različitih nacionalnih zajednica. Iza „socijalističke nacije“ leži snažna centrali- stička tendencija vodeće nacije da se oko nje kao jezgra grupiše „nacionalni materijal“ koji to jezgro razvija i obogaćuje.

Protivrečnosti u nacionalnom biću i utvrđiva- nju nacionalnog identiteta imaju izgleda da se razreše ali pod uslovom da se iznađu sve one društvene i materijalne pretpostavke koje po- goduju njihovoj unutarnjoj prirodi i suštini. Naime svaka nacija ima težnju da se ispolji i na ekonomskom, i na političkom i na kultur- nom planu i da se samostalno razvija. Jedna od pretpostavki je i stvaranje nacionalne sa- mosvesti. Međutim, u višenacionalnim zajedni- cama izgradnja jedne nacije postaje složenija jer se javlja i pitanje odnosa prema drugim nacijama. Dakle, postavlja se pitanje ravnopravnosti, jedinstva i zajedništva kao bitnih kriterijuma izgradnje višenacionalne društvene

¹¹⁾ Ibid. str. 124.

zajednice. U građanskim federacijama u kojima su se federalne jedinice zasnivale i na nacionalnom principu uvek je reč o prioritarnom položaju jedne nacionalne zajednice koja postaje i vodeća. Tek se sa socijalizmom stiču uslovi za ravnopravnost nacija. Sa nastankom socijalizma ništa se automatski ne postiže i za svaku promenu, za svaki proces mora se voditi uporna društvena bitka. Da bi se postigla ravnopravnost nacionalnih zajednica u socijalizmu znači da se moraju izgraditi takvi društveno-ekonomski odnosi koji će pogodovati samostalnom razvoju nacija ali i njihovom zbližavanju i prožimanju, pa u krajnjoj liniji i integrisanju ali ne u neku novu nacionalnu zajednicu nego u zajednicu slobodnih ljudi, slobodnih i od nacionalne suštine. Dosadašnje istorijsko iskustvo nam govori da do integracije nacija može doći postepenim razvojem samoupravnih društvenih odnosa u koje se i nacija kao društveno-istorijska zajednica uključuje i daje svoj doprinos. Baveći se ovom problematikom Ičević ima u vidu ove pretpostavke i na njima temelji svoje razumevanje ovog procesa. Jedno od polazišta mu je i naše samoupravno socijalističko iskustvo.

Otvarajući pitanje nacionalne kulture Ičević je prošao kroz bogato teorijsko i empirijsko iskustvo kako naše tako i strano. Konsultujući veliki broj istraživača ove problematike on je dokazao ne samo njenu složenost nego i unutar-nje protivrečnosti koje stvaraju dodatne teškoće i kod analiziranja i kod zaključivanja. Svestan ove činjenice Ičević je konsultovao manje više svu dostupnu građu i pozvao u pomoć brojna stanovišta izneta o ovoj problematici. U interpretiranju stavova pojedinih autora Ičević je pokazao izuzetnu korektnost što njegov tekst čini sigurnim i pouzdanim. Pitanja koja je Ičević ostavio otvorenim omogućavaju dalja istraživanja u koja se mnogi, pa i sam autor, mogu uključiti.